

به نام خدا

دانشگاه فرهنگیان بنت‌الهدی صدر اردبیل

واحد درسی: نگارش خلاق گروه: آموزش ابتدایی دانشجویان ورودی بهمن زمان ارائه: ۹۹/۰۳/۱۰

موضوع و مبحث اصلی: تفکر واگرا به عنوان شیوه‌ای نوین در تدریس خلاق

در تعریف تفکر گفته‌اند که جریانی است که در آن فرد کوشش می‌کند مشکلی را که با آن روبه‌رو شده مشخص سازد و با استفاده از تجربیات قبلی خود به حل آن اقدام کند. در تعریف دیگری، تفکر را توانایی عمومی بشر برای حل مسئله عنوان کرده‌اند.

جان دیوئی جریان تفکر را شامل مراحل ابتدایی، انتهایی و میانی می‌داند و معتقد است که فرد در مرحله میانی مراحل اساسی تفکر را طی می‌کند. این مرحله از نظر او شامل: پیشنهاد، تعقل، فرضیه سازی، استدلال و کاربرد است.

اما آنچه که از آن به خلاقیت یاد می‌شود، ترکیبی از قدرت ابتکار، انعطاف‌پذیری و دگراندیشی در انسان است. رایج‌ترین برداشت از خلاقیت این است که فرد فکری نو و متفاوت داشته باشد و دست به تولید یا خلق فکر نو و متفاوت بزند. چنین تعریف و برداشتی از خلاقیت همان است که «جی. پی. گیلفورد»، روانشناس آمریکایی، آن را تفکر واگرا (divergent thinking) نامیده است. تفکری که متفاوت از جریان‌های فکری معمول و رایج است. این تفکر که یکی از مؤلفه‌های مهم فکری و فرایندهای ذهنی خاص انسان است، با ارائه راه حل‌های متنوع، سبب طرح ایده‌های نوین می‌گردد.

هر چند خلاقیت را می‌توان با تمرین و ممارست و ارائه راهکارهایی پرورش داد، اما به باور بسیاری از اندیشمندان، تفکر واگرا رابطه مستقیمی با خلاقیت و آفرینندگی دارد. افراد با تفکر واگرا سعی می‌کند، پدیده‌ها، امور و افکار را به شیوه پایدار و معمولی آن نپذیرد و نگاه متفاوتی به زندگی و پیرامون خود داشته باشد. به طور کلی هر فعالیتی که بتواند انعطاف‌پذیری لازم را داشته باشد و شخص را به سمت دگراندیشی و چاره اندیشی خلاق سوق دهد را می‌توان تفکر خلاق نامید.

گیلفورد در پارادایم خود چهار صفت: **ابتکار** (تولید راه حل‌های نو و بدیع، تأکید بر تازگی و منحصر به فرد بودن پاسخ‌ها)، **سیالی** (تولید ایده‌ها و اندیشه‌های فراوان، تأکید بر کمیت پاسخ‌ها)، **انعطاف‌پذیری** (تولید ایده‌ها و اندیشه‌های متنوع، تأکید بر تنوع پاسخ‌ها) و **بسط** (تولید جزئیات، تأکید بر گسترش و پرداخت پاسخ‌ها) را ویژگی‌های بنیادین تفکر واگرا معرفی می‌کند. او در مقابل این تفکر، از تفکر همگرا (convergent thinking) یاد می‌کند که در آن فرد می‌کوشد تا با ادغام اطلاعات به روشی منطقی فقط به یک پاسخ صحیح دست یابد.

در یک نگاه کلی می‌توان گفت: تفکر همگرا از نقاط مختلف شروع ولی به یک نقطه ختم می‌شود؛ در حالی که تفکر واگرا از یک نقطه شروع ولی به نقطه‌های مختلف ختم می‌شود.

در برابر مسئله‌ای که باید حل شود، فکر همگرا با دقت و ملاحظه بسیار، خود را در چارچوب داده‌های مقدماتی محدود و مقید می‌سازد و با احتیاط و موشکافی نتیجه‌گیری می‌کند و بدون اینکه خود را به خطر اندازد در مسیر اولیه خود باقی می‌ماند و به راه حلی منجر می‌شود که غالباً اصیل نیست. در حالی که جوهر تفکر واگرا در تولید اشکال جدید و اتصال عواملی است که طبق عادت مستقل و جدا از هم فرض شده‌اند، اگر دقت کنیم این همان مسیر ذوق، تخیل و آفرینندگی است.

مراحل تفکر خلاق

جریان تفکر خلاق را شامل چهار مرحله می‌دانند:

۱- مرحله آمادگی: در این مرحله فرد به جمع‌آوری حقایق و مدارک می‌پردازد و مسئله را از جهات مختلف مورد بررسی قرار می‌دهد. پس از اینکه مدارک مزبور را جمع‌آوری نمود آنها را سازمان دهی می‌کند و رابطه حقایق را با مسئله مورد بحث در نظر می‌گیرد.

۲- رشد غیرمحسوس: در این مرحله فرد ظاهراً فعالیتی برای حل مسئله مورد بحث یا نیل به هدف معین از خود ظاهر نمی‌سازد و در این جهت پیشرفتی نصیب او نمی‌شود. اما ممکن است به طور ضمنی فرضیه یا راه حل خاصی را رد یا قبول کند.

۳- کشف: از این مرحله به «الهام» نیز یاد می‌کنند. در این مرحله فکر تازه و خلاقانه ظاهر می‌شود و مانند نورافکنی زمینه یا موقعیتی را که مسئله در آن قرار دارد روشن می‌سازد، فکر و اندیشه تازه در این مرحله شکل می‌گیرد و مشخص می‌شود.

۴- بررسی و آزمایش: در این مرحله متفکر کمتر تحت تاثیر عواطف قرار دارد و با خونسردی آنچه را که کشف و استخراج کرده مورد توجه قرار می‌دهد. حالت انتقادی به خود می‌گیرد و مانند یک قاضی بی طرف جنبه‌های مثبت و منفی اختراع خود را در نظر مجسم می‌سازد.

شرایط ابراز تفکر خلاق

۱- داشتن آزادی در ابراز اندیشه ۲- داشتن اعتماد به دانش و مهارت‌های فردی ۳- اعتماد به آموخته‌ها

۴- داشتن فرصت و زمان کافی ۵- مهم دانستن اشتباهات ۶- تلاش در کسب موفقیت

در این جلسه با تکیه بر تفکر واگرای گیلفورد روش‌های خلاقانه‌ای گردآوری شده تا با کاربردی‌ترین آنها در کلاس درس بتوان خلاقیت دانش‌آموزان دوره ابتدایی را پرورش داد. به همین منظور چند روش کاربردی با مثال‌ها و تمرین‌های مختلف و قابل اجرا در مدرسه پیشنهاد می‌شود. روش‌ها و فعالیت‌هایی که قابلیت اجرای فردی و گروهی در کلاس درس فارسی و زبان‌آموزی را دارند و به دلیل تنوع و آمیختگی با بازی موجب جذب دانش‌آموزان و علاقه‌مندی آنها می‌گردد.

هرچند این بدان معنی نیست که تمام روش‌های خلاق در حوزه مهارت‌های زبان‌آموزی و پهنه بی‌کران ادبیات فارسی در این روش محصور است.

شیوه اول: کلمات واژگون

در این روش که نوعی بازی و یادگیری خلاقانه است، دانش‌آموز باید کلمه ای را که معلّم به او می‌گوید برعکس کند؛ یعنی آن واژه را از آخر به اول بخواند. مانند کلمه «شور» که برعکس آن می‌شود: روش. سپس واژه به دست آمده، یعنی همان واژه واژگون شده را به طرزی خلاقانه به واژه اصلی ربط دهد و جمله بسازد. البته این نکته را باید به یاد داشت که با واژگون کردن همه کلمات، کلمه‌های معناداری درست نمی‌شوند؛ بنابراین باید کلمات را طوری انتخاب کرد که اگر آن‌ها را از آخر به اول بخوانیم، معنادار باشند. توجه داشته باشیم اگر در هنگام واژگون کردن کلمات با حذف یکی دو نشانه از کلمه اصلی بتوان واژه معناداری به دست آورد، مشکلی ایجاد نخواهد کرد و بهتر است این کار نیز انجام پذیرد. به طور خلاصه در روش کلمات واژگون مراحل زیر طی می‌شود:

- (۱) کلمه یا کلماتی به دانش‌آموز داده می‌شود.

- (۲) دانش‌آموز باید آن کلمات را برعکس کرده و از آخر به اول بخواند و سپس کلمات به دست آمده را به کلمات اصلی ربط دهد.

- (۳) در مرحله آخر جمله‌ای خلاقانه و غیرمعمول با دو کلمه ربط داده شده بسازد.

مثال: کلمه زیر را برعکس کنید و با هر دو صورت آن جمله خلاقانه‌ای بسازید.

درس / سرد ؛ وقتی درس نواحی کوهستانی ایران را خواندم، احساس کردم که بدنم سرد شده است.

تا خواستم درس بخوانم هوا سرد شد.

نمونه‌هایی برای تمرین

با برعکس کردن کلمه‌های زیر جملات خلاقانه ای بسازید.

بابک، نما، مار، راز، شیر.

شیوه دوم: کلمات هندسی

در یک کاغذ، یک ردیف دایره، یک ردیف مربع، یک ردیف مثلث، و یک ردیف مستطیل می‌کشیم. سپس از دانش‌آموز می‌خواهیم که با شرایط زیر در هر ردیف کلمات خواسته شده را بنویسد:

در ردیف اول، یعنی داخل دایره‌ها از دانش‌آموز می‌خواهیم نام تمام فیلم‌هایی را که دوست دارد، بنویسد.

در ردیف دوم، یعنی داخل مربع‌ها: از او می‌خواهیم هر کلمه‌ای که به ذهنش می‌رسد را بنویسد.

در ردیف سوم، یعنی داخل مثلث‌ها: از او می‌خواهیم که نام غذاهایی را که خیلی دوست دارد، بنویسد.

در ردیف چهارم، یعنی داخل مستطیل‌ها: از فراگیر می‌خواهیم که نام ورزش‌های مورد علاقه‌اش را بنویسد.

در نهایت دانش‌آموز باید از هر ردیف یک کلمه انتخاب کند و با چهار کلمه انتخاب شده، یک جمله یا متن خلاقانه بنویسد.

نکته: شما می‌توانید با توجه به ذوق خود و علاقه فراگیر موارد دیگری را مطرح کنید تا در داخل هر شکل هندسی کلمه‌ای را با یک نشانه خاص شروع کند و از سرواژه‌های آنها کلمه جدیدی بسازد.

مثال: کلمات انتخاب شده از هر ردیف: پلنگ صورتی، روباه مگار، والیبال، ایرانی، نارگیل = پروین
جمله: پروین ایرانی با توپ والیبال نارگیل مانندش پلنگ صورتی و روباه مگار را ترساند.

شیوه سوّم: شش چه

پرسش‌گری جزئی از ذات کودکان است. هیچ پرسشی از جانب کودکان نباید سرکوب شود. باید به کودکان کمک کنیم با شیوه « شش چه » تفکر واگرا را در ذهن خود تقویت کنند.
این روش با کمک کلمه پرسشی «چه» در مراحل زیر انجام می پذیرد:
(۱) از دانش‌آموز می‌خواهیم که یک کلمه به دلخواه بگوید.

(۲) شش کلمه پرسشی (چرا، چگونه، چطور، چه زمانی، چه کسی، چه چیزی) را در اختیار او قرار می‌دهیم.
(۳) از او می‌خواهیم که کلمه انتخابی خودش را با شش کلمه پرسشی همراه کند و شش سؤال بسازد.
(۴) در پایان از او می‌خواهیم که با خلاقیت خودش پاسخ پرسش‌های مطرح شده را بگوید و راه حلی خلاقانه برای هر کدام پیدا کند.

مثال:

در برابر کلمه کوه شش چه را قرار دهید و پاسخ‌های خلاقانه‌ای برای هر کدام بگویید.
چرا کوه به وجود آمده است؟ چگونه می‌توان کوه را جا به جا کرد؟ چطور می‌توان با کوه حرف زد؟ چه زمانی برای رفتن به کوه مناسب است؟ چه کسی در کوه زندگی کرده یا زندگی می‌کند؟
چه چیزهایی از کوه به دست می‌آید؟

برای اطلاع بیشتر از این شیوه خلاقانه در تدریس به کتاب فارسی خلاق، نوشته محسن طاهری رفیق، انتشارات مدرسه مراجعه کنید.

با آرزوی توفیق برای همه دانشجومعلمان گرامی در مسیر بزرگ تدریس
زهرا صابری‌نیا